

**Установа адукацыі
«Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»**

**Філалагічны факультэт
Кафедра гісторыі беларускай мовы і дыялекталогіі**

Я.Р. Самуйлік

ГАВОРКІ ВЫГАНАЎСКАГА ПАЛЕССЯ

**Лінгвістычны атлас
для студэнтаў філалагічнага факультэта ўніверсітэта**

**Брэст
БрДУ імя А.С. Пушкіна
2009**

УДК 811.161.3(378)(084.4)

ББК 81(4Бен)

С17

*Рэкамендавана рэдакцыйна-выдавецкім саветам
установы адукацыі
«Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»*

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук, прафесар,
загадчык аддзела этналінгвістыкі і фальклору Інстытута славяназнаўства РАН,
С.М. Талстая

доктар філалагічных навук, прафесар,
галоўны навуковы супрацоўнік Інстытута мовы і літаратуры НАН Беларусі,
Г.А. Цыхун

Самуйлік, Я.Р.

С17 Гаворкі Выганаўскага Палесся : лінгвістычны атлас для студ.
філал. фак. ун.-та / Я.Р. Самуйлік ; Брэсц. дзярж. ун-т імя
А.С. Пушкіна, Філал. фак., Каф. гіст. беларус. мовы і дыялекталогіі. --
Брэст : БрДУ, 2009. – 199 с.
ISBN 978-985-473-437-8.

У Атласе гаворак Выганаўскага Палесся адлюстраваны асноўныя асаблівасці мовы 34 населеных пунктаў міжрэчча Ясельды (левы прыток Прыпяці) і Шчары (левы прыток Нёмана). Атлас змяшчае 154 карты, з іх 142 прысвечаны фанетычным, марфалагічным і лексічным з'явам, 12 – уступнага характару.

Адрасуецца студэнтам філалагічных спецыяльнасцей вышэйшых навучальных устаноў, мовазнаўцам.

УДК 811.161.3(378)(084.4)

ББК 81(4Бен)

ISBN 978-985-473-437-8

© УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А.С. Пушкіна», 2009

З М Е С Т

Змест.....	3
Ад рэдактара.....	4
Геаграфічнае палажэнне і прыродныя ўмовы Выганаўскага Палесся.....	5
Сетка атласа.....	6
Транскрыпцыя.....	7
Пра спосабы картаграфавання.....	9
Звесткі пра абследаваныя населеныя пункты сеткі лінгвістычнага атласа “Гаворкі Выганаўскага Палесся”.....	10
Праграма лінгвістычнага атласа “Гаворкі Выганаўскага Палесся. Фанетыка. Марфалогія. Лексіка”.....	14
Адказы на апытальнік праграмы лінгвістычнага атласа “Гаворкі Выганаўскага Палесся. Фанетыка. Марфалогія. Лексіка”.....	19
Спіс абследаваных населеных пунктаў.....	41
Алфавітны паказальнік абследаваных населеных пунктаў.....	42
Уступныя карты № I–XII.....	43
Лінгвістычныя карты № 1–138.....	55
Скарачэнні.....	197
Літаратура.....	198

АД РЭДАКТАРА

Лінгвістычны атлас “Гаворкі Выганаўскага Палесся” Я.Р. Самуйліка адносіцца да рэгіянальных дыялекталагічных атласаў. Выганаўскае Палессе – невялікі рэгіён, які ахоплівае паўднёвую частку Івацэвіцкага раёна (Целяханшчыну) Брэсцкай вобласці і сумежжа Ганцавіцкага і Пінскага раёнаў.

Сетка атласа складаецца з асноўнай часткі (26 н.п.) і дадаткаў (8 н.п.). Дадаткі размешчаны ў спецыяльнай рамцы, якая абрамляе асноўную тэрыторыю. Адна з асаблівасцей атласа – гэта тое, што на асноўнай тэрыторыі ў сетку ўключаны ўсе населеныя пункты. Перавага гэтага заключаецца ў наступным. Выганаўскае Палессе размешчана на ўзмежжы двух вялікіх рэгіёнаў – Берасцейска-Пінскага Палесся і Панямоння. У іншых атласах на гэтай тэрыторыі ўключаны ў сетку ўсяго некалькі населеных пунктаў.

У публікуемым атласе адлюстраваны складаны дыялектны ландшафт рэгіёна. На картах выдзяляюцца арэалы асобных з’яў, асобныя ізаглысы. Большасць ізаглыс аб’ядноўваецца ў пучкі ізаглыс. Апошнія дазваляюць выдзеліць групы гаворак і дыялектныя мікрэзоны. Канфігурацыя ізаглыс дазваляе заглянуць у моўныя працэсы, якія адбываліся ў мінулым. У той жа час як у агульнанацыянальных атласах на тэрыторыі Выганаўскага Палесся ніякага дыялектнага ландшафту не выяўляецца, паколькі ў іх у межах адзначанага рэгіёна вельмі абмежаваная колькасць населеных пунктаў. Розніцу паміж “звычайным” вялікім дыялекталагічным атласам і невялікім рэгіянальным атласам з уключэннем у сетку ўсіх ці амаль усіх населеных пунктаў можна параўнаць з наступным. У першым выпадку мы нібы глядзім неўзброеным вокам, у другім – нібы глядзім у мікраскоп ці тэлескоп, які павялічвае аб’ект у мноства разоў. Таму шмат якія праблемы вырашаюцца толькі рэгіянальнымі атласамі.

Па дыялектных тыпах гаворкі 26 асноўных населеных пунктаў, якія ўключаны ў атлас, размяркоўваюцца наступным чынам: *гродзенска-баранавіцкая* гаворка 1 (1), *паўночнабрэсцкія* гаворкі – 17 (2–13, 15, 16, 18–20), *сярэднябрэсцкія* дыялектныя тыпы – 7 (14, 17, 21, 22, 23, 25, 26), *уласна загарадская* гаворка 1 (24). Размеркаванне дадатковых населеных пунктаў: *гродзенска-баранавіцкія* – 2 (27, 28), *сярэднябрэсцкі* тып – 1 (29), *уласна загарадскія* – 4 (30–33), *тураўская* гаворка – 1 (34). У атласе 142 лінгвістычныя карты, 12 – уступнага характару.

*Фёдар Данілавіч КЛІМЧУК, кандыдат філалагічных
наук, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь*

ГЕАГРАФІЧНАЕ ПАЛАЖЭННЕ І ПРЫРОДНЫЯ ўМОВЫ Выганаўскага Палесся

Выганаўскае Палессе знаходзіцца ў міжрэччы Ясельды (левы прыток Прыпяці) і Шчары (левы прыток Нёмана). Ахоплівае яно таксама невялікую частку парэчча Шчары ў яе верхнім цячэнні.

На ўсходзе гэтага рэгіёна працякае рака Бобрык, прыток Прыпяці, і рака Вісліца, прыток Бобрыка. На крайнім захадзе – рака Жыгулянка, прыток Дарагабужы. Апошняя – прыток Ясельды. На поўначы ў межах Выганаўскага Палесся працякае рака Мышанка і недалёка ад яго геаграфічных межаў – рака Грыўда. Мышанка і Грыўда з’яўляюцца прытокамі Шчары.

Важнейшыя азёры Выганаўскага Палесся: Выганаўскае (Выганашчанскае; 26 км²), Бабровіцкае (9,47 км²), Гошча (0,83 км²), Вулькаўскае (0,51 км²), Сомінскае (0,41 км²) і інш.

Праз Выганаўскае Палессе праходзіў самы кароткі шлях (каля 50 км) паміж рачнымі сістэмамі Нёмана і верхняй Прыпяці. Таму тут спрадвеку адбываліся інтэнсіўныя кантакты паміж насельніцтвам Заходняга Палесся і Панямоння. Пазней тут прайшоў гандлёвы шлях, які звязаў старадаўнія гарады Пінск і Слонім. У 1767–1783 гг. у гэтым рэгіёне пабудаваны Агінскі канал, які злучыў Ясельду са Шчарай, а тым самым рачныя сістэмы Дняпра і Нёмана.

Выганаўскае Палессе з’яўляецца невялікім рэгіёнам на поўначы Заходняга Палесся. Яно мяжуе з паўднёвым Панямоннем. Такім чынам, геаграфічна гэты рэгіён займае прамежкавае становішча паміж “тыповым” Заходнім Палессем і Панямоннем. Гістарычна Выганаўскае Палессе непасрэдна звязана з абедзвюма названымі абласцямі Заходняй Беларусі.

Паверхня Выганаўскага Палесся раўнінная. Галоўныя балотныя масівы цягнуліся па яго тэрыторыі паласой ад ракі Шчара ў раёне Выганаўскага возера да ракі Ясельда ў раёне возера Спораўскага. Гэта балоты Выганаўскае (Выганашчанскае), Аброўскае, Спораўскае і інш.

Найбольш значныя лясныя масівы захаваліся ва ўсходняй частцы Выганаўскага Палесся, а таксама на поўнач ад Целяхан і старадаўняга шляху Пінск – Слонім.

СЕТКА АТЛАСА

Сетка атласа складаецца з дзвюх частак: асноўнай і дадатковай. Асноўная частка (н.п. 1–26) знаходзіцца ў рамцы, дадатковая (н.п. 27–34) – па-за яе межамі, паміж унутранай і знешняй рамкамі.

У Выганаўскім Палессі найбольш пашыраны паўночнабрэсцкія гаворкі. Таму ў сетку атласа ўключаны амаль усе гаворкі гэтага тыпу, якія знаходзяцца ў межах Івацэвіцкага і заходняй часткі Ганцавіцкага раёна. У г.п. Целяханы зараз жыве многа выхадцаў з іншых населеных пунктаў, пераважна з суседніх вёсак. Пры выкананні праграмы атласа даследавалася мова карэнных жыхароў гарадскога пасёлка. Вёскі Вяда і Тупічычы зараз не існуюць. Некалькі былых іх жыхароў, якія помняць свае родныя гаворкі, жывуць у Целяханах. Ад іх запісаны адказы на пытанні праграмы.

У паласе сумежнай з Целяханскім рэгіёнам паўночнабрэсцкіх гаворак абследаваны і ўключаны ў сетку атласа не ўсе гаворкі, а толькі некаторыя з іх (н.п. 1, 17, 21–26).

У дадатковую сетку ўключаны асобныя гаворкі суседніх з Выганаўскім Палессем рэгіёнаў: зоны, прылягаючай з поўначы і паўночнага ўсходу (н.п. 27, 28), верхняга Над'ясельдзя (н.п. 29), Загароддзя (н.п. 30–33), Тураўшчыны (н.п. 34). Гэтыя населеныя пункты ў сетцы не маюць дакладнай лакалізацыі.

Аўтарам асабіста абследавана 27 населеных пунктаў: № 8, 13, 14, 18, 20, 23 – у жніўні 1985 г.; № 7, 21 – у лістападзе 1985 г.; № 10, 12 – у снежні 1985 г.; № 1–6, 9, 13 (дапрацоўка), 14 (дапрацоўка), 15, 16, 19, 20 (дапрацоўка), 22, 24, 26, 27 – у лютым 1986 г., № 11 – у сакавіку 1986 г., № 17, 24 (дапрацоўка), 29 – у красавіку 1986 г. У 6 населеных пунктах матэрыял сабраны навуковымі супрацоўнікамі АН БССР: № 31, 32 – Ф.Д. Клімчуком у лістападзе 1985 г., № 30 – П.А. Міхайлавым у лютым 1986 г., № 28 – Т.В. Кузьмянковай у красавіку 1986 г., № 33 – В.Л. Вярэнічам у лютым 1986 г., № 34 – М.А. Саскевічам у лютым 1986 г., у адной – № 25 – выкладчыкам Брэсцкага педагагічнага інстытута імя А.С. Пушкіна М.М. Аляхновічам у красавіку 1986 г.

ЛІТАРАТУРА

1. Апытальнік лінгвістычнага мікраатласа Тураўшчыны. – Мінск, 1978. – 36 с.

2. Беларуская мова : энцыклапедыя / Беларус. энцыкл. ; пад рэд. А.Я. Міхневіча; рэдкал.: Б.І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1994. – 665 с. : іл.

3. Блінава, Э.Д. Беларуская дыялекталогія : вучэб. дапаможнік для філал. фак. ВНУ / Э.Д. Блінава, Е.С. Мяцельская. – 2-е выд., дапрацаван. і дапоўн. – Мінск : Выш. школа, 1980. – 304 с. : карты.

4. Босак, А.А. Атлас гаворак Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці і сумежа (Верхняга Над'ясельдзя). Лексіка / А.А. Босак, В.М. Босак. – Мінск, 2006. – 124 с.

5. Босак, А.А. Атлас гаворак Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці і сумежа (Верхняга Над'ясельдзя). Фанетыка і марфалогія / А.А. Босак, В.М. Босак. – Мінск, 2005. – 94 с.

6. Босак, А.А. Гаворкі Верхняга Над'ясельдзя / А.А. Босак, В.М. Босак. – Мінск, 2007. – 134 с.

7. Вайтовіч, Н.Т. Ненаціскны вакалізм народных гаворак Беларусі / Н.Т. Вайтовіч ; рэдактар Р.І. Аванесаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1968. – 219 с.

8. Вопросник Общеславянского лингвистического атласа. – Москва : Наука, 1965. – 271 с.

9. Гуліцкая, В.А. Беларуская і руская дыялекталогія : вуч. дапаможнік для студэнтаў філфакаў ВНУ / В.А. Гуліцкая, М.Ф. Гуліцкі, Л.І. Злобін, З.А. Рудакоўская. – Мінск : Выш. шк., 1992. – 248 с.

10. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы / Ю.Ф. Мацкевіч [і інш.] ; пад рэд. Р.І. Аванесава, К.К. Крапівы, Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1963. – VIII + 338 карт.

11. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / М.М. Аляхновіч [і інш.] ; пад рэд. Г.М. Малажай, Ф.Д. Клімчука. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.

12. Інструкцыя па збіранні матэрыялаў для складання лексічнага атласа беларускай мовы. – Мінск, 1971. – 164 с.

13. Карский, Е.Ф. Белорусы : в 3 т. / Е.Ф. Карский. – Минск : БелЭн, 2006–2007. – 3 т. : ил. – (Помнікі гістарычнай думкі Беларусі).

14. Клімчук, Ф.Д. Гаворкі Заходняга Палесся : Фанетычны нарыс / Ф.Д. Клімчук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 127 с.

15. Крывіцкі, А.А. Дыялекталогія беларускай мовы : дапам. / А.А. Крывіцкі. – Мінск : Выш. шк., 2003. – 294 с.

16. Леванцэвіч, Л.В. Атлас гаворак Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці. Лексіка : дапаможнік для студ. філал. спец. ВНУ / Л.В. Леванцэвіч. – Брэст : БрДУ імя А.С. Пушкіна, 2001. – 135 с.

17. Леванцэвіч, Л.В. Атлас гаворак Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці. Марфалогія : дапаможнік / Л.В. Леванцэвіч. – Брэст : Брэсцкі дзяржпедінстытут, 1994. – 81 с.

18. Леванцэвіч, Л.В. Атлас гаворак Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці. Фанетыка : дапаможнік / Л.В. Леванцэвіч. – Брэст : Брэсцкі дзяржаўны педінстытут, 1993. – Ч. I. – 50 с.

19. Леванцэвіч, Л. В. Атлас гаворак Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці. Фанетыка : дапаможнік / Л. В. Леванцэвіч. – Брэст : Брэсцкі дзяржаўны педінстытут, 1993. – Ч. II. – Карты 1–60. – 65 с.

20. Лексіка гаворак Беларускага Прыпяцкага Палесся. Атлас. Слоўнік / Г.В. Вештарт, Ф.Д. Клімчук, У.А. Кошчанка, І.І. Лапуцкая, І.І. Луцыц-Федарэц ; Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2008. – 353 с.

21. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак : у 5 т. / рэдкал.: Ф.Д. Клімчук [і інш.]; пад рэд. М.В. Бірылы, Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск : 1993–1998. – 5 т.

22. Лексічныя ландшафты Беларусі : Жывёльны свет / навуковыя рэдактары Ф.Д. Клімчук, І.Я. Яшкін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1995. – 255 с.

23. Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак / пад рэд. Р.І. Аванесава, К.К. Атраховіча (Крапівы), Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1968. – 320 с.

24. Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак / Р.І. Аванесаў [і інш.]; пад рэд. Р.І. Аванесава, К.К. Атраховіча (Крапівы), Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 80 карт.

25. Мяцельская, Е.С. Беларуская дыялекталогія : практыкум / Е.С. Мяцельская, Э.Д. Блінава. – Мінск : Выш. шк., 1991. – 287 с. : карты.

26. Праграма па вывучэнню беларускіх гаворак і збіранню звестак для складання “Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы” / уклад. М.В. Бірыла, М.А. Жыдовіч, Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1950. – 119 с.

27. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych. – Tom VIII : Województwo Poleskie. – Warszawa, 1924. – XI + 84 с.

28. Тураўскі слоўнік : у 5 т / Ін-т мовазнаўства Акад. навук БССР ; склад.: А.А. Крывіцкі, Г.А. Цыхун, І.Я. Яшкін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–1987. – 5 т.

Вучэбнае выданне

Самуйлік Яраслаў Рыгоравіч

ГАВОРКІ ВЫГНАЎСКАГА ПАЛЕССЯ

Лінгвістычны атлас

Рэдактар *Ф.Д. Клімчук*

Падпісана ў друк 6.10.2009. Фармат 60×84¹/₁₆. Папера афсетная.
Гарнітура Таймс. Рызаграфія. Ум.-друк. арк. 11,63. Ул.-выд. арк. 14,13.

Тыраж 100 экз. Заказ № 593.

Выдавец і паліграфічнае выкананне
установа адукацыі

«Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна».

ЛІВ № 02330/277 ад 08.04.2009.
224016, Брэст, вул. Міцкевіча, 28.